

این کتاب با حمایت و مشارکت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی چاپ شده است

محمدی ری شهری، محمد، ۱۳۲۵ -

[موسوعة معارف الكتاب والسنة. ترجمه فارسی]

دانش نامه قرآن و حدیث / محمد محمدی ری شهری با همکاری جمعی از پژوهشگران؛ ترجمه حمیدرضا

شیخی و دیگران. - قم: دار الحدیث، ۱۴۳۲ق = ۱۳۹۰ -

ج. - (پژوهشکده علوم و معارف حدیث؛ ۹۹)

ISBN (set) : 978 - 964 - 493 - 494 - 0

ISBN : 978 - 964 - 493 - 586 - 2

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتاب نامه .

۱. احادیث موضوعی - دایرة المعارف ها. ۲. احادیث شیعه - قرن ۱۴. ۳. احادیث اهل سنت - قرن ۱۴. الف.

شیخی، حمیدرضا، ۱۳۴۵ - ، ب. عنوان: موسوعة میزان الحکمة. ج عنوان.

BP ۱۳۶/۹/م ۳۲۱۳۸۴

فهرست نویسی پیش از انتشار، توسط کتابخانه تخصصی حدیث / قم

دانشنامه قرآن و حدیث

فارسی - عربی

محمدی علی شیری

جلد سوم

با همکاری

مجموعی از پژوهشگران

ترجمه

حمید رضا شیخی

دانش‌نامه قرآن و حدیث / ج ۳

محمد محمدی ری‌شهری

همکار: عبدالهادی مسعودی، سید رسول موسوی، عباس پسندیده، غلام حسین مجیدی

مترجم: حمیدرضا شیخی

بازبین علمی: محمد احسانی فر، اصغر هادوی، علی عباسی، حیدر مسجدی

بازبین ترجمه: محمد مرادی، محمد هادی خالقی

بازبین نهایی: سید مجتبی غیوری

مصدریاب احادیث: محمد رضا سبحانی‌نیا، محمد رضا وهابی، محمد رضا حسین‌زاده، علی حجیمی،

علی رضانظری خرم، سید مهدی حسینی

اعراب‌گذار: مرتضی خوش‌نصیب، حسین دباغ

مقابله گر با مضاد: عبد الکریم مسجدی، رعد بهیانی، عبد الکریم حلفی

سرویراستار: محمد هادی خالقی

ویراستار فارسی: محمد باقری‌زاده اشعری، سید محمد دلّال موسوی، مرتضی بهرامی خشنودی

ویراستار عربی و شرح لغات: حسین دباغ

مدیر آماده‌سازی: محمد باقر نجفی

فهرست‌ساز: علی اصغر دریاب

نمونه‌خوان فارسی: علینقی نگران، محمود نیاسی، سید هاشم شهرستانی

نمونه‌خوان عربی: محمد علی دباغی، حیدر وائلی

خوش‌نویس: حسن فرزندگان

حروفچین: علی اصغر دریاب، فخر الدین جلیوند، حسین افخمیان

صفحه‌آرا: سید علی موسوی‌کیا

ناشر: سازمان چاپ و نشر دار الحدیث

چاپ: اول / ۱۳۹۰

چاپخانه: دارالحدیث

شمارگان: ۲۰۰۰

قیمت دوره: ۱۵۰۰۰۰ تومان

دفتر مرکزی: قم، میدان شهدا، خیابان معلم، پلاک ۱۲۵، تلفن: ۰۲۵۱ ۷۷۴۰۵۲۳ / فاکس: ۰۲۵۱ ۷۷۴۰۵۷۱ / ص.پ

۳۷۱۸۵ / ۴۴۶۸

نمایشگاه دائمی علوم حدیث (قم، خیابان معلم): ۰۲۵۱ ۷۷۴۰۵۴۵ / فروشگاه شماره «۲» (شهری، حرم

حضرت عبدالعظیم حسنی ۷ صحن کاشانی): ۵۵۹۵۲۸۶۲

فروشگاه شماره «۳» (مشهد مقدس، چهار راه شهدا، ضلع شمالی باغ نادری، مجتمع فرهنگی تجاری گنجینه کتاب،

طبقه هم‌کف: ۳ - ۰۵۱۱ ۲۲۴۰۰۶۲

فروشگاه شماره «۴» (مشهد مقدس، میدان تختی، خیابان شهید اسدالله زاده، نرسیده به چهار راه پل خاکی، سمت چپ،

ساختمان کوثر، تلفن: ۲۲۲۱۴۲۴

<http://darolhadith.ir>

ISBN(set): 978 - 964 - 493 - 494 - 0

darolhadith.20@gmail.com

ISBN: 978 - 964 - 493 - 586 - 2

※ کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

فهرست اجمالی

۱۰. تاریخ

۹	درآمد
۲۳	فصل یکم: شناخت تاریخ
۴۹	فصل دوم: قانونمند بودن تاریخ
۵۵	فصل سوم: عوامل دگرگونی های تاریخی
۶۳	فصل چهارم: عوامل پیشرفت اجتماعی
۷۵	فصل پنجم: عوامل عقب ماندگی اجتماعی
۱۰۱	فصل ششم: عبرت آموزی از تاریخ
۱۲۵	فصل هفتم: آینده تاریخ

۱۱. زمین

۱۴۵	درآمد
۱۵۷	فصل یکم: آفرینش زمین
۱۸۳	فصل دوم: ویژگی های زمین
۲۲۵	فصل سوم: آماده سازی زمین برای زندگی
۲۴۵	فصل چهارم: گوناگون

۶ دانش‌نامه قرآن و حدیث / ج ۳

۱۲. خانواده

درآمد ۲۵۱

فصل یکم: تشکیل خانواده ۲۶۵

فصل دوم: عوامل تحکیم خانواده ۴۲۷

فهرست‌ها ۵۵۱

www.ketab.ir

تاریخ

درآمد	:	فصل یکم
تألیف تاریخ	:	فصل دوم
قانونمند بودن تاریخ	:	فصل سوم
عوامل دگرگونی های تاریخی	:	فصل چهارم
عوامل پیشرفت اجتماعی	:	فصل پنجم
عوامل عقب ماندگی اجتماعی	:	فصل ششم
عبرت آموزی از تاریخ	:	فصل هفتم
آینده تاریخ	:	

درآمد

تاریخ، در لغت

تاریخ، در لغت به معنای تعیین زمان رویداد است. در باره ریشه و اشتقاق آن، میان لغت‌شناسان عرب، اختلاف نظر وجود دارد. ابو سعید عبد الملک بن قریب اَصْمَعِی (م ۲۱۳ق)، آن را واژه‌ای غربی دانسته و گفته است که قیسی‌ها (یکی از قبایل بزرگ عرب)، مصدر آن را «أَرَخَ» و تمیمی‌ها (دیگر قبیله بزرگ عرب)، مصدر آن را «وَرَخَ» می‌دانند؛ اما «أَرَخَ» رایج‌تر است.^۱

جوالیقی (م ۵۳۹ق) بر این باور است که این واژه، ریشه عربی ندارد و مسلمانان، آن را از اهل کتاب گرفته‌اند.^۲

روزنتال، اشتقاق‌های گوناگونی برای این واژه آورده است: «أَرُخُو» در آکدی، «یَرُخ» در عبری، «یَرُخ» در آرامی، «وَرُخ» در اتیوپیایی و «وَرُخ» (WR KH) در عربی جنوبی (یمن). وی احتمال می‌دهد که ریشه واژه تاریخ، «تورِیخ» (در سامی به معنای ماه [آسمان]) باشد که «مُورُخ» یا «مورُخ»، از آن، اشتقاق یافته است، و اشتقاق دیگر را نمی‌پذیرد.^۳

۱. التاريخ والمؤرخون العرب: ص ۱۷.

۲. العرب من الکلام الأعجمی علی حروف المعجم: ص ۱۳۷.

۳. دانش‌نامه جهان اسلام: ج ۶ ص ۹۶.

برخی، اصل واژه تاریخ را فارسی و برگرفته از «ماه - روز» می‌دانند که معرب آن، «مورُخ» شده است.^۱

برخی دیگر از لغت‌شناسان، به این نتیجه رسیده‌اند که به احتمال قوی، واژه تاریخ، از ریشه سامی «أَرَخَ» یا «وَرَخَ» است که در لهجه یمنی به کار می‌رود؛^۲ زیرا «وَرَخَ (جمع آن: أَوْرَخَمَ)» در سنگ نوشته‌هایی متعلق به پیش از اسلام - که در جنوب عربستان پیدا شده‌اند - به معنای ماه قمری به کار رفته است.^۳

در لغت‌نامه‌های قدیم عربی، ماده «أَرَخَ» وجود دارد؛ ولی به معنای گاه‌شناسی زمان نیست. خلیل بن احمد فراهیدی می‌گوید:

الْأَرُخُ وَالْأَرْخُ، لُغَتَانِ: الْفَتَى مِنَ الْبَقَرِ.^۴

أَرَخَ وَأَرْخَى، دَوَّارَةٌ أُنْدَ بِهْ مَعْنَى كُوسَالَهْ.

احمد بن فارس (م ۳۹۵ ق) نیز می‌نویسد:

أَرَخَ: الْهَمْزَةُ وَالزَّاءُ وَالْخَاءُ كَلِمَةٌ وَاحِدَةٌ عَرَبِيَّةٌ، وَهِيَ الْإِرَاحُ لِيَقَرَّ الْوَحْشُ... وَأَمَّا تَأْرِخُ الْكِتَابِ فَقَدْ سَمِعَ، وَلَيْسَ عَرَبِيًّا وَلَا سَمِعَ مِنْ فَصِيحٍ.^۵

أَرَخَ (همزه و را و خا)، یک واژه عربی به معنای بچه‌گاو وحشی است... و «تأریخ الكتاب» نیز شنیده شده؛ ولی عربی نیست و از عرب فصیحی هم شنیده نشده است.

جوهری (م ۳۹۸ یا ۴۰۰ ق)، ریشه آن را «أَرَخَ» یا «إِرَخَ» به معنای گوساله وحشی ذکر کرده است.^۶

۱. تاریخ سنی ملوک الأرض و الأنبياء: ص ۱۲، الآثار الباقية: ص ۱۲ - ۳۰.

۲. التاريخ العربی و المؤرخون: ج ۱ ص ۴۹.

۳. المفضل فی تاریخ العرب قبل الإسلام: ج ۸ ص ۵۰۹ - ۵۱۶.

۴. العين: ص ۴۱ ماده «أَرَخَ».

۵. معجم مقاییس اللغة: ج ۱ ص ۹۴ ماده «أَرَخَ».

۶. الصحاح: ج ۱ ص ۴۱۸ ذیل «أَرَخَ». نیز، ر. ک: الإعلان بالتوخیخ لمن ذمَّ التاريخ: ص ۱۴ - ۱۵.

ابن منظور (م ۷۱۱ق) نیز می‌گوید:

قِيلَ: إِنَّ التَّارِيخَ الَّذِي يُؤَرِّخُهُ النَّاسُ لَيْسَ بِعَرَبِيٍّ مَحْضٍ، وَإِنَّ الْمُسْلِمِينَ أَخَذُوهُ عَنِ أَهْلِ الْكِتَابِ ...

الإِرْخ: وَلَئِذَا الْبَقَرِ الْوَحْشِيَّةِ إِذَا كَانَ أَتْنَى ... وَقِيلَ: إِنَّ التَّارِيخَ مَاخُودٌ مِنْهُ، كَأَنَّهُ شَيْءٌ حَدَثَ كَمَا يَحْدُثُ الْوَلَدُ، وَقِيلَ: التَّارِيخُ مَاخُودٌ مِنْهُ؛ لِأَنَّهُ حَدِيثٌ ١.

به قولی، تاریخی که مردم می‌نویسند، عربی ناب نیست و مسلمانان، آن را از اهل کتاب گرفته‌اند....

إِرْخ: ماده گوساله گاو وحشی را گویند... و به قولی، واژه تاریخ، از همین معنا گرفته شده است. توگویی تاریخ، چیزی است که پدید می‌آید، چنان که بچه زاده می‌شود. بعضی گفته‌اند: تاریخ، از همین معنا گرفته شده؛ چون جدید است.

با تأمل در آنچه گذشت، می‌توان گفت که کلمه «تاریخ»، ریشه عربی دارد؛ ولی ریشه آن، به معنای گاه‌شناسی زمان نیست و دست کم، بدین معنا بودن آن، مورد تردید جدی است؛ اما به هر حال، تردیدی نیست که این کلمه در زبان عربی، به معنای گاه‌شناسی زمان آمده است. ٢.

تاریخ، در اصطلاح

تاریخ، در اصطلاح امروز، علمی است با گرایش‌های گوناگون که در آن، کارهای گذشته جوامع انسانی، موضوع و محور بحث است و کوشش می‌شود قوانین و روابط حاکم در هر دوره و علل بروز برخی حوادث اجتماعی و یا رشد و انحطاط جامعه‌ها کشف گردد، تا از این ره‌گذر، «فلسفه تاریخ» تدوین گردد که وسیله‌ای برای ارزیابی وضع جوامع امروز و آینده بشری است.

در مرحله نخست، می‌توان گفت که منظور از علم تاریخ، دو چیز است:

١. لسان العرب: ج ٣ ص ٤ ماده «أَرخ».

٢. ر.ک: ص ٣٩ (تاریخ / فصل یکم / درنگی درباره تاریخ‌نگازی و پایه‌های تقویم تاریخ).

۱. «علم مسائل نظری تاریخ» یا «تاریخ نظری»: این دانش، خود به دو رشته جداگانه و مستقل تقسیم می‌شود؛ چون مسائل نظری تاریخ، یا در زمینه علل حوادث اجتماعی و یافتن قانون‌ها و سنت‌های عمومی و کلی آن بحث می‌کند، که در این صورت، آن را «فلسفه تاریخ» می‌نامیم، و یا در باره مسائل مربوط به روش‌شناسی دانش تاریخ، از قبیل شیوه ارزیابی اسناد تاریخی، طبقه‌بندی منابع و اسناد تاریخی، آداب نقد تاریخ، ضوابط و اصول گزارش و نگارش تاریخ و امثال اینها، که مجموع این بخش را نیز «روش‌شناسی تاریخ» و یا «فلسفه علم تاریخ» می‌نامیم.

۲. «علم وقایع تاریخی»: در این بخش، مسائل نظری، محور بحث و هدف مورخ نیست، هر چند کار این مرحله نیز بدون آگاهی از کلیات مسائل نظری تاریخ، عقیم خواهد بود. ضبط، گزارش و نگارش وقایع تاریخی، آن گونه که بوده است، هدف این علم هستند و از این رو، آن را «تاریخ‌نگاری» نامیده‌اند.

تاریخ‌نگاری، شعبه‌ها و فرع‌های بسیاری دارد، مانند: تاریخ سیاسی، تاریخ انبیا و ادیان، تاریخ فرهنگ، تاریخ فلسفه، تاریخ طب، تاریخ آموزش، تاریخ اقتصاد، تاریخ علم، تاریخ کشورها و تاریخ عمومی. هر جامعه‌ای می‌تواند بر اساس ویژگی‌های محیط و نیازهای فرهنگی و علمی و سیاسی خود، آنها را دسته‌بندی کند و موضوع مورد نظر خویش را برای پژوهش و آموزش، برگزیند.^۱

تاریخ، در قرآن و حدیث

لفظ تاریخ و یا مشتقات آن، در قرآن کریم به کار نرفته است؛^۲ ولی معنای آن،

۱. درآمدی بر تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری مسلمانان: ص ۲۹-۳۰.

۲. این، مؤید سخنی است که از ابن فارس نقل شد که: «تاریخ کتاب» شنیده شده است؛ اما عربی نیست و از عرب فصیحی هم شنیده نشده است (ر. ک: معجم مقاییس اللغة: ج ۱ ص ۹۴ ماده «ارخ»).

یعنی «گاه‌شناسی»، در چهار آیه^۱ مورد توجه این کتاب آسمانی است. البته در منابع روایی و تاریخی، در بحث مبدأ تاریخ هجری، لفظ تاریخ و مشتقات آن، مکرر به این معنا آمده است.^۲

نکته مهم و قابل تأمل، عنایت قرآن و احادیث اسلامی به مفهوم اصطلاحی تاریخ، یعنی اهتمام به آگاهی از وقایع تاریخی و فلسفه تاریخ است؛ بلکه می‌توان گفت که بعد از توحید، بیش از هر مفهوم و معنای دیگری، تاریخ، مورد توجه قرآن کریم است.

واژه‌هایی از قبیل: «قصص»، «انباء»، «سنة الله»، «ایام الله» و نیز واژه‌های وابسته به آنها مانند: «عبرت»، «قری»، «برکات»، «جوع»، «دما»، «مستکبرین»، «مکذبین»، «ملا»، «مترفین»، «مسرِفین» و «مستضعفین»، واژه‌های کلیدی قرآن در زمینه تبیین و تفسیر تاریخ‌اند.

در این بخش، برجسته‌ترین نکاتی را که در قرآن و احادیث اسلامی، در باره تاریخ آمده است، تحت این سرفصل‌ها ارائه می‌کنیم: شناخت تاریخ، قانونمندی تاریخ، عوامل تحولات تاریخی، عوامل پیسرفت اجتماعی، عوامل انحطاط اجتماعی، عبرت‌آموزی از تاریخ و آینده تاریخ، به ضمیمه دو تحقیق: یکی در باره مبدأ تاریخ هجری و میلادی، و دیگری در باره آینده تاریخ. اینک اشاره‌ای کوتاه به حاصل آنچه در این فصول آمده است:

۱. نقش تاریخ در زندگی انسان

تاریخ به معنای گاه‌شناسی، به اندازه‌ای در تنظیم زندگی انسان، سهیم است که قرآن، از آن به عنوان یکی از دلایل توحید و خداشناسی یاد کرده است:

۱. ر. ک: ص ۲۳ (تاریخ / فصل یکم / اهمیت شناخت تاریخ / قرآن).

۲. ر. ک: ص ۴۲ (تاریخ / فصل یکم / پایه تقویم هجری قمری).

﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوُتَا آيَةِ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السَّيِّئِينَ وَالْحَسَابِ ۝﴾^۱

و شب و روز را دو نشانه قرار دادیم. پس نشانه شب را تیره‌گون و نشانه روز را روشنی‌بخش گردانیدیم، برای این که [در آن،] فضلی از پروردگارتان بجوید و برای این که شمار سال‌ها و حساب [عمرها و رویدادها] را بدانید.

این، بدان معناست که تأمل در نقش اساسی تاریخ در زندگی، به روشنی، آدمی را با آفریدگار حکیم جهان آفرینش آشنا می‌سازد.

۲. ارزش دانش تاریخ و مورخ

دانش تاریخ و بخصوص آشنایی با فلسفه تاریخ و علل رشد و انحطاط ملت‌ها، کارآمدترین علم در جهت رسیدن به برترین تمدن‌ها و پیشگیری از انحطاط و سقوط جوامع انسانی است.

مورخ کاردان، در واقع، همانند کسی است که به درازای تاریخ، عمر کرده و تجربه اندوخته است، چنان که امام علی علیه السلام می‌فرماید:

إِنِّي وَإِنْ لَّمْ أَكُنْ عُمرْتُ عُمرَ مَنْ كَانَ قَبْلِي، فَقَدْ نَظَرْتُ فِي أَعْمَالِهِمْ، وَفَكَّرْتُ فِي أَخْبَارِهِمْ، وَسِرِّ فِي آثَارِهِمْ، حَتَّى عُدْتُ كَأَخَدِهِمْ، بَلْ كَأَنِّي بِمَا انْتَهَى إِلَيَّ مِنْ أَمْرِهِمْ قَدْ عُمرْتُ مَعَ أَوَّلِهِمْ إِلَى آخِرِهِمْ.^۲

من اگر چه عمر پیشینیانم را ندارم، در کارهای آنها نگریسته‌ام و در اخبار و سرگذشت آنان اندیشیده‌ام و در آثار آنها سیر کرده‌ام، تا جایی که همانند یکی از آنها شده‌ام؛ بلکه به سبب آگاهی‌هایی که از آنها به من رسیده است، گویی با اولین آنها تا آخرینشان زندگی کرده‌ام.

۱. اسرا: آیه ۱۲.

۲. ر.ک: ص ۲۴ ح ۳.

﴿وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ﴾^۱

و این چنین، دروغ‌رانا را سزای دهیم.

﴿كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كُفُورٍ﴾^۲

و این چنین، هر ناسپاسی را سزای دهیم.

همگی این آیات، بیانگر دیدگاه قرآن در باره قانونمندی تاریخ و ثبات و دوام قوانین تاریخی در گذشته و آینده هستند و این که همان گونه که هر فرد انسان، در نظام آفرینش تا مدت معینی می‌تواند به حیات خود ادامه دهد، هر دولت نیز برهه‌ای دارد^۳ و هراست، اجلی^۴.

۵. عوامل تحولات تاریخی

در جهان‌بینی اسلامی، انسان، آزاد است و انتخابگر. از این رو، اراده انسان، اصلی‌ترین عامل تحولات تاریخی است، چنان که قرآن تصریح می‌کند:

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾^۵

خداوند، حال قومی را تغییر نمی‌دهد تا آنان، [خود]، حال خودشان را تغییر دهند.

در واقع، موتور تاریخ، اراده انسان است. بنا بر این، حرکت تاریخ، جبری نیست و تلاش‌های فرهنگی و سیاسی و اقتصادی مردم، نقش اساسی در تحولات تاریخی دارند. از نگاه قرآن و احادیث اسلامی، در کنار تلاش‌های مادی، تلاش‌های دینی و معنوی و بخصوص توبه و دعا نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در سرنوشت جوامع انسانی دارند.

۱. اعراف: آیه ۱۵۲.

۲. فاطر: آیه ۳۶.

۳. ر.ک: ص ۵۳ ح ۳۶.

۴. ر.ک: اعراف: آیه ۳۴، یونس: آیه ۴۹ و حجر: آیه ۵.

۵. ر.ک: رعد: آیه ۱۱.

۶. عوامل پیشرفت و انحطاط اجتماعی

از نگاه قرآن و احادیث اسلامی، شایسته‌سالاری و مدیریت انسان‌های توانمند و لایق، هشیاری دولت‌مردان، وحدت کلمه، عدالت اجتماعی و رعایت حقوق متقابل حکومت و مردم، برجسته‌ترین عوامل پیشرفت جامعه اند. در واقع، این امور، قوانین تکوینی نظام آفرینش و سنت‌های الهی برای رسیدن به تمدن برتر هستند.

در مقابل، مدیریت و رهبری انسان‌های ناشایسته، ناآگاهی دولت‌مردان، اختلاف، ظلم، فساد، اتراف، اسراف، انحصارطلبی، اهمیت ندادن به حقوق مردم و بخصوص مستمندان، تبعیض در اجرای قانون، کم‌فروشی، ترک امر به معروف و نهی از منکر، املا و استدراج، بوجسته‌ترین عوامل انحطاط و عقب‌ماندگی اجتماعی و سقوط و نابودی تمدن‌ها شمرده شده‌اند.

۷. عبرت‌آموزی از تاریخ

ارزش و اهمیت دانش تاریخ، باور کردن قانونمندی تاریخ، اعتقاد به گواهی تاریخ، آشنایی با زمینه‌های تحولات تاریخی، و شناخت عوامل پیشرفت یا انحطاط جامعه، همه و همه، مقدمه عبرت‌آموزی و بهره‌گیری از تاریخ در جهت زندگی بهتر و تمدن پیشرفته‌تر هستند.

بر این اساس، از نگاه اسلام، عبرت‌آموزی، هدف اصلی علم تاریخ است و بدین جهت، قرآن کریم، در باره حکمت پرداختن به سرگذشت پیشینیان می‌فرماید:

﴿لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ﴾^۱

و در داستان ایشان، عبرتی است برای خردمندان.

۸. جهانگردی هدفمند

یکی از بهترین راه‌های عبرت‌آموزی از تاریخ، جهانگردی هدفمند است. مطالعه آثار باستانی مربوط به اقوام گذشته و بخصوص جوامعی که به دلیل ظلم و فساد نابود شده‌اند، حجاب‌های غفلت را می‌برد و موانع شناخت را می‌زداید و درس‌های ارزنده‌ای را برای زندگی بهتر، به انسان ارائه می‌نماید.

از این رو، قرآن و احادیث اسلامی، مکرراً مردم را به جهانگردی هدفمند دعوت می‌کنند و قرآن، شماری از کسانی را که از شناخت حقایق عقلی محروم‌اند، بدین سان مورد نکوهش قرار می‌دهد:

﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُون لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا﴾^۱

آیا در زمین گردش نکرده‌اند تا دل‌هایی داشته باشند که با آن بیندیشند یا گوش‌هایی که با آن بشنوند؟

متأسفانه جهانگردی، در جهان امروز، عمدتاً وسیله‌ای برای تفریح و سرگرمی است و بدین جهت، نه تنها عبرت‌آموز و روشنگر نیست، بلکه غفلت‌آفرین نیز هست، و نه تنها موانع شناخت را از جلوی دیده عقل بر نمی‌دارد، که حجابی نیز بر حجاب‌های آن می‌افزاید.

پیشوایان اسلام، برای آن که در جوامع اسلامی، جهانگردی به این سرنوشت مبتلا نگردد، نکات مهمی را برای جهانگردان یادآور شده‌اند، از جمله، این که در بازدید از کاخ‌های زورمداران و ستمگران، یادآور این آیات شوند و در آن تأمل کنند:

﴿كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ﴾^۲

چه باغ‌ها و جویبارها که به جای نهادند.

۱. حج: آیه ۴۶.

۲. دخان: آیه ۲۵.

و نیز در بازدید از خانهٔ ستمگران، به خود هشدار دهند که مبدا بر اساس سنت الهی در تاریخ، به سرنوشت آنان دچار شوند، و در یک جمله، اصلی‌ترین ادب بازدید از آثار باستانی، تأمل در علل سقوط تمدن‌های گذشته و عبرت‌آموزی برای زندگی و تمدن کنونی است.

۹. آیندهٔ تاریخ در بینش قرآنی

در جهان‌بینی قرآن کریم، آیندهٔ تاریخ، روشن و نویدبخش است؛ زیرا تاریخ، به طور طبیعی، به سوی شکست حتمی جبههٔ باطل و پیروزی گریزناپذیر حق، حرکت می‌کند. قرآن، روند حرکت تاریخ و پیروزی نهایی و همه‌جانبهٔ حق بر باطل را به رودخانهٔ خروشان کف کرده و یا فلزاتی تشبیه می‌کند که برای تهیهٔ لوازم آرایش و ساختن کالا، ذوب می‌شوند و ناخالصی در آنها وجود دارد. پس همان گونه که در نهایت، همهٔ کف‌ها و ناخالصی‌ها از بین خواهند رفت و تنها آب و مواد خالص و مفید برای مردم، باقی می‌مانند، حق نیز در بستر تاریخ، باقی می‌ماند و باطل، از بین خواهد رفت.

جبههٔ حق، در بینش قرآنی، همان جبههٔ مستضعفان، جبههٔ صالحان، جبههٔ تقواییان و جبههٔ هواداران اسلام ناب است:

﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ ۚ﴾^۱

او کسی است که پیامبرش را با هدایت و دین درست، فرستاد تا آن را بر هر چه دین است، پیروز گرداند.

با پیروزی جبههٔ حق، دولت اهل بیت، به رهبری مهدی آل محمد علیهم‌السلام، در جهان استقرار خواهد یافت و بساط ظلم و استکبار و استضعاف، به کلی برچیده خواهد شد و عدل و قسط، جهان را فرا خواهد گرفت.

اینک آیات و احادیثی را که دلالت بر این اجمال دارند، در هفت فصل از نظر می‌گذرانیم: